PROF. DR. NECATİ ÖNER'DE HÜRRİYET ANLAYIŞI

Felsefe Dünyası Dergisi, Sayı: 69, Yaz 2019, ss. 185-214.

Hakemleme: 28.04.2019 | Düzeltme: 09.05.2019 | Kabul: 15.05.2019

Cengiz ÇUHADAR*

Giriş

İnsanı insan yapan temel değerlerin başında kendi varlığını devam ettirebilmesi, kişiliğini oluşturabilmesi, insan olmayı fark edebilmesi için gerekli olan "hürriyet" bulunmaktadır. Hürriyet üzerinde düşünen ve araştırma yapan insanların onu tarif etmeye uğraştığı ama herkesin kendi penceresinden bakarak açıkladığı, üzerinde anlaşılabilen genel geçer bir tanımın ortaya çıkmadığı bir kavrama delalet eder. Bu çerçevede hürriyeti anlama ve açıklama çabasına giren, onun insan için gerekli olduğunu savunan düşünürlerden biri de son dönemlerde yetişen, yaptığı çalışmalarla Türk insanının ufkunu açmaya, düşünceleriyle insanlara yön vermeye çalışan fikir ve düşünce adamı Prof. Dr. Necati Öner'dir.

Hürriyet meselesine İslam ve Batı düşüncesini iyi bilen biri olarak yaklaşan ve meseleleri çözmeye çalışan Öner, bu konuda yapılan diğer çalışmaların aksine konunun tarihi seyrine pek girmemiş, hürriyet kavramı üzerine yoğunlaşarak onun anlaşılması için uğraşmıştır. İnsan için hürriyetin önemine ve bu hürriyetin insan tarafından nasıl kullanılması gerektiğine, sınırlarının nasıl çizilebileceği hususuna temas ederek, günümüzde bir kat daha önemini artıran hürriyet meselesinin anlaşılmasına önemli katkıda bulunmuştur. Özellikle Öner'in "İnsan Hürriyeti" adlı eseri, hürriyet konusunu derinlemesine araştıran, mahiyetini açıklayan ve kavramın anlaşılması için sade bir üslupla konuyu inceleyen, Türkiye'de bu alanda yapılmış çalışmalar

* Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü. Dr. Öğretim Üyesi.

içinde en önemlisi olmuştur. Öner'e göre düşünerek etrafındakileri sorgulamaya başlayan insan için "bir yaşantı hali olan, onu sürekli meşgul eden, insanların uğruna ölümü bile göze alarak canlarını seve seve feda ederek büyük fedakârlıklara katlandıkları"[1] hürriyet problemi insanı tarih boyunca meşgul etmiş ve insan, insan kaldığı sürece de meşgul edecek yani çözümü yapılmayan ama insanın sürekli üzerinde durduğu bir felsefi problem olarak devam edecektir. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için hürriyet kavramı üzerine bazı düşüncelerden bahsedildikten sonra Necati Öner'in hürriyet üzerine görüşlerinin ele alınması daha uygun olacaktır.

Necati Öner'in Hürriyet Anlayışı

Necati Öner'e göre hürriyet meselesi daima güncelliğini korumuş, çözülüp bir kenara bırakılamamış, her ele alışta yeni düşünceleri ortaya çıkarmış, her görüşün karşısına onun karşıtı yeni bir mesele olarak kendini ortaya koymuş bir sorundur.[2] Bu sorun insanın varolduğu sürece felsefi bir problem olarak kalacak ve üzerinde tartışmaların devam edeceği bir anlama ufku olacaktır.[3] Öner, bir anlama ufku olarak hürriyeti 'bir insanın istediği şeyi yapma veya yapmama iktidarı' manasında almakta, insanın istediği şeyi gerçekleştiremediği an ise 'hürriyetsizliğini hissedeceğini, böylece kendisinde hürriyet bilinci doğacağını' belirtmektedir.[4] Bu hissediş ve bilinç, hürriyet anlayışlarının farklı biçimlerde ortaya çıkmasının nedeni olan zihniyet farklılıklarına işaret etmektedir. Zihniyetler insanların fiillerinde ve ifadelerinde ortaya çıkan; varlık, bilgi ve değer üzerine bakışı yansıtan idraklerdir.[5] Bu hususu anlayabilmek için Öner, öncelikle metafizik ve pratik olmak üzere hürriyeti iki ayrı alanda değerlendirmek gerektiğini ifade eder.

1-Metafizik Alanda Hürriyet

Güncel hayatta hürriyet kelimesi yalnız insan için değil, diğer varlıklar için de kullanılmaktadır. Öner'e göre üzerinde durulması gereken hürriyet kavramı ise hayvanlardaki veya maddelerdeki anlamda değil, insanlara has olan hürriyettir. İnsanlar için kullanılan hürriyet, bilinçli ve farkında olunarak yapılan eylemleri kapsadığı için diğerlerinden farklı bir yapıya sahiptir. İnsan için siyasi hürriyet, vicdan hürriyeti, ekonomik hürriyet, mülk edinme hürriyeti, basın hürriyeti, söz hürriyeti, toplantı hürriyeti, seyahat hürriyeti

1 Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, M. E. B. Yay., İstanbul, 1995, s.92.

2 Necati Öner, *İnsan Hürriyeti*, Selçuk Yay., Ankara, 1982, s. 10.

3 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.7-8.

4 Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s.73.

5 Saadettin Elibol, "Hürriyet ve Sorumluluk Bilinci, Necati Öner", *Felsefe Konuşmaları*, Akçağ Yay., 2. Baskı, Ankara, 1991, s.13.

gibi çeşitli hürriyetlerden bahsedilmektedir. Ona göre bu güne kadar yapılan tanımlara bakıldığında hürriyet için kişilere, anlayışlara, devletlere vs. etkenlere göre verilmiş çok çeşitli anlamlar görülmektedir. Bütün bu farklı anlamlarda kullanılmasına rağmen hürriyet kavramının bir tanımı da yapılabilecektir.[6]

Düşünürümüz, hürriyetin farklı açıklamaları arasında 'insan hür müdür, değil midir?' temelinde ortak bir nokta bulunduğunu ve bu konuda yapılacak herhangi bir açıklamanın 'insan hürdür veya hür değildir' iki karşıt görüşten birisi içerisinde yer almak zorunda kaldığını söylemektedir.[7] Buradan hareketle Öner, bu mesele üzerinde çalışırken yapmak istediğinin hürriyet çeşitlerinin (siyasi, ekonomik, vicdan vs.) hepsinin temelinde ortak olanı, insan hürriyetinin özünü; meselenin felsefi olan yanını bulmaya çalışmak olduğunu ifade etmektedir. Çünkü böyle bir öz tespit edilirse, buna dayanarak hürriyet çeşitleri üzerinde düşünmek, onlara çözüm yolu aramak, onları değerlendirmek daha kolay olacaktır.[8]

Her insanın hayatı boyunca kendi hürriyetinin yahut yokluğunun tecrübesini yaşadığı düşüncesinden hareket eden Öner, hürriyetin 'bir yaşantı hali ve duygusal alana ait olmasının'[9] çıkış noktası olacağını söylemektedir. O, mantıkçıların duygusal kavramlara tanımlanamazlar dediğini belirterek "hürriyette bir yaşantı hali olduğu için onu da tanımlanamazlar arasında saymaktadır. Hürriyetin tanımı, yani tanıtılması kendi öz nitelikleri ile değil, tezahürleri ile olmaktadır. Ömründe hürriyetsizliğin ne olduğunu hissetmemiş birine hürriyetin ne olduğu anlatılamaz. Ancak bu tür kavramların tam tanımları yapılamıyor diye de terk edilemeyeceğini de belirtmektedir.[10] Bu ifadeler göstermektedir ki ortak bir tanımın yapılamamasının sebebi hürriyetin bir yaşantı hali olmasından kaynaklanmaktadır.

2-Pratik Alanda Hürriyet

Metafizik alana yönelik açıklamalardan sonra Öner, pratik alanda insan hürriyeti söz konusu olduğunda hürriyetin temel unsurlarından birincisinin *'seçme'* ikincisinin ise '*eylem*'in olduğu iki önemli durumun ortaya çıktığını söylemektedir. O, insanın istediğini seçip sonra onu 'yaptığında' kendisini hür hissedeceğini, ancak bu eyleminin bir engelle karşılaştığında hürriyetsizliğinin bilincine varabileceğini ifade ederek bütün insan hürriyetlerinin

6 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.9.
7 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.10
8 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.11.
9 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.11.
10 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.12.

temelinde '*seçme*' ve '*eylem*' unsurlarının olduğu sonucunu çıkartmaktadır. Buradan hareketle Öner, insan hürriyetiyle ilgili doğru sorunun insan seçmede hür müdür? İstediğini yapmada hür müdür? Şeklinde olması gerektiğini ifade etmektedir.[11]

Öner'e göre işte insan hürriyeti bu ikinci merhalede kendisini gösterir. Yani istediğini seçip onu eylem haline geçirdiğinde kendi hürriyetini veya hürriyetsizliğini hisseder, insan daha çok hürriyetsizliğinin bilincine varır. İnsan, hürriyetinin verdiği rahatlığın değil, fakat hürriyetsizliğinin verdiği rahatsızlığın farkındadır.[12] Sonuç olarak Öner, insanın hürriyetinin bilincine seçme de değil, yapmada ulaşacağını, bu nedenle insanın kavgasını yaptığı hürriyetlerin hep eylemle ilgili olduğunu ifade etmektedir. Öner, insanın hürriyetinin bilincine seçmede değil yapmada ereceğini, ancak yapmanın yani eylemin de temelinde ise seçme olduğunu söylemektedir.

a-Seçme Hürriyeti

Öner'e göre insan seçmeden bir fiilde bulunursa, o, ya tayin edilmiştir veya bilinçsiz olarak onu yapmış demektir. Her iki halde de hürriyetten bahsedilmeyecektir. Çünkü hürriyet, irade ile ilgilidir.[13] Ona göre seçme denildiğinde seçenekler karşısında düşünüp taşınıp karar vermek anlaşılmaktadır. O, "insanların seçimlerinde farklı hedeflerin olduğunu, bunlardan birisinin akli olarak seçildiğini, seçimin yapılabilmesi için o farklı hedefler hakkında da bilgi sahibi olunması gerektiğini ve onlarla kendi isteği arasında bağın kurulmasının mutlaka olması lazım geldiğini, ancak hükmün bu şekilde verileceğini, eylemin de böyle bir hüküm sonucu oluştuğunu"[14] söylemektedir.

Öner'de seçmede hürriyetin olup olmaması mevcut alternatifler karşısında bahis konusudur. Ona göre "bir seçim yaparken insanın 'şunu seçtim başka seçim yapma hürriyetim yoktu' demesi, bir hürriyetsizlik halinin ifadesi değildir. Mesela; bir satıcı kumaş alan birine başka renklerimiz yok dese ve de alıcı o anda bir kumaş alma mecburiyetinde bulunsa bunlardan birini seçmek zorunda kalacaktır. İşte 'hürriyet bu seçmede bahis konusudur'. Sonradan bu kişinin şunu seçtim başka seçme hürriyetim yoktu demesi, seçme esnasında başka renk kumaşların bulunmadığının ifadesidir. Yoksa vuku bulan seçme eyleminin hürriyeti değildir. Asıl hürriyet mevcut seçenekler karşısındaki seçmedir."[15]

11 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.13.

12 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.13-14.

13 Elibol, "Hürriyet ve Sorumluluk Bilinci", s.16.

14 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.74-75.

15 Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s.90.

Öner'e göre seçme tamamen zihin içinde geçmekte ve zihnin seçme için yaptığı akıl yürütmeler zihnin tabii seyri içerisinde cereyan etmektedir. Zihin tabii seyrinde hiçbir engelle karşılaşmadığı zaman hür olmanın bilincinde olamamaktadır. Ancak dikkatini onun üzerine çektiği zaman bunu fark eder. Eylemde de bu böyledir. İnsan, hürriyet içinde geçen bir fiilinin hürlüğünü hissetmeyecek, bu fiili engele çarpınca, dikkatinin o fiiline yöneleceğini ve hürriyetinin engellendiğini anlayacaktır. Ancak seçmeyi düşününce konusu yapıp, onun üzerinde derin düşündüğü zaman farkına varabilmektedir.[16] Öner, hürriyet içinde seçmenin, bir irade, bir akıl yürütme sonucu olduğunu söylemekte ve akıl yürütme olmazsa seçmenin de olamayacağını, seçme olmazsa varoluşun gerçekleşemeyeceğini ifade etmektedir.[17]

Seçme Hürriyeti ile ilgili Kavramlar

Öner, seçme hürriyeti ile ilgili kavramların başında "*kişiliğin*" geldiğini ifade eder. Ona göre hem 'Ben'in oluşmasında hem de kişiliğin teşkilinde insan hürriyeti etkili olmaktadır. Ferdin, başkasının varlığını hissetmesiyle ben bilinci ortaya çıkmakta, varolanlar hakkında edindiği bilgiler ve onlara dayanarak aldığı tavırla Ben'i oluşup gelişmektedir. Bilgi edinme ve tutum alma ise farklı seçenekler arasında seçim yapmakla olmaktadır. Bu nedenle Ben'in oluşması seçme hürriyeti ile ilgilidir. Çünkü seçme, düşünüp taşınıp karar vermeyi içeren iradî, yani tesadüfi olmayan bir faaliyettir.[18] Akıl sahibi olmak hür olmayı gerektirdiğinden 'tüm seçmelerimiz de düşünüp taşınıp karar vermeye işaret eder.'[19]

Öner'e göre seçme hürriyeti ile ilgili kavramlardan ikincisi yüksek zihin işlevine işaret eden "*irade*"dir. İradenin en belirgin niteliğini aklîlik olarak belirleyen filozof, iradi fiillerde amacın öneminin olduğunu çünkü amaç hakkında bir hükmün varlığını ve böyle bir hükmün, amaçla daha önce edinilmiş bir fikir arasında yapılan karşılaştırma sonucu verildiğini bu hükmün iyiyi, faydalıyı, elverişliyi vs. olanı gerçekleştirmek için olduğunu ifade etmektedir.[20]

Diğer taraftan Öner, seçim yaparken irade kullanıyorsak, iradeye bağlı hareketin bir *sebeple* ilişkili olması da tabii olacaktır demektedir. Seçmede sebep veya sebepler ilk bakışta amaçsal sebep gibi görünmektedir. Kayıtsızlık hürriyetinden kasıt sebepsiz seçme ise, böyle bir hürriyetin mevcudiyeti-

16 Elibol, "Hürriyet ve Sorumluluk Bilinci", s.16.

17 Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s.31.

18 Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s.82.

19 Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s.90.

20 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.22.

nin savunulması yapılamayacaktır. Sebepsiz bir seçmeyi gerektiren fiil iradeyi, dolayısıyla aklîliği içermediği için burada bir hürriyetten bahsetmek yerinde olmayacaktır.[21]

Öner, genellikle biri *etken sebep* diğeri *amaçsal sebep* olmak üzere iki tür sebepten bahsedilebileceğini söylemektedir. Seçmeden önceki düşünüp taşınmalar, yani akıl yürütmeler, seçenekler üzerinde olur. Akıl yürütmelerle varılacak sonuç, yani 'karar' seçmenin sebebi olmaktadır. Seçmenin sebebi olan karar da konunun özelliğine göre daha iyidir, daha güzeldir, daha faydalıdır, daha kolaydır, daha doğrudur vs. mukayese bildiren bir hüküm olmaktadır. Yani seçme fiilinden önce bir amaca yöneliş olduğu için seçmede amaçsal sebep rol oynamaktadır.[22]

Öner'e göre seçme hürriyeti ile ilgili kavramlardan üçüncüsü *sebep-sonuç* ilişkisidir. Seçmeyi sağlayan sebeplerin her daim dışta ve belli bir kipliliği olduğunu söyleyen düşünür,[23] sebeple eseri arasındaki bağın zorunlu olup olmadığı tartışmasının evrensel bir münakaşa konusu olduğunu beyan eder.[24] Düşünürümüze göre madde dünyasında bile tam bir determinizmin olup olmadığı tartışılırken, insan hürriyeti inceleme konusu olduğunda ruhsal âlemde, tam bir determinizmden bahsetmek savunulması çok güç bir iddia olmaktadır.[25] Ona göre seçmede insan hürriyeti bahis söz konusu olunca, seçme ile onun sebepleri arasındaki bağın zorunlu olduğunu gösteren inandırıcı bir kanıt bulunamamaktadır. Aksine seçmenin zorunlu bir tayin edilmişlik olmadığını bize telkin eden bazı ruhsal haller mevcuttur. Çünkü memnunluk ve pişmanlık duyguları, seçmede sebeple seçim arasındaki bağın zorunlu olmadığını telkin etmektedir. İki seçenek karşısında birini tercih edip sonuca varıldığında, çok defa insanda memnunluk veya pişmanlık duygusu doğmaktadır. İşte bu duyguların, seçmedeki sebep sonuç ilişkisinin zorunlu olmadığının işaretidir. Her iki duygu hali de insanın seçmede kendisine düşen bir payın bulunduğunu telkin etmektedir.[26] Öner, seçmede kendisine düşen bu payı 'insan hürriyeti' olarak kabul etmekte ve eğer seçmede sebeple sonuç arasındaki bağ zorunlu olsaydı, pişmanlık veya memnuniyet duygularına insanın kapılmaması gerekirdi demektedir.[27]

21 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.24.
22 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.25.
23 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.26.
24 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.28-29
25 Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s.113
26 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.29-30.
27 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.30.

Öner'e göre seçme hürriyeti ile ilgili kavramlardan dördüncüsü, sebeple sonuç arasındaki bağın kipliliğinin zorunlu değil; *olumsal* olduğu görüşüdür. Olumsallık ya da ihtimal insanın seçmedeki payından ileri gelmektedir. Seçmede elbette sebepler rol oynamaktadır. Fakat sebepler sonucu zorunlu olarak doğurmayarak belli bir ölçüde sonucun meydana gelişini sağlamaktadır. İşte insana düşen pay da buradadır. Bir insanın çeşitli seçenekler karşısında seçimden önceki düşünüp taşınmaları hep bu motifler üzerinde olur. Bütün bu motifler, seçimin yapılmasını etkileyen sebepler arasına girer, Bu sebeplerin seçime etkileri olmasına rağmen, sebeplerle bağ arasında zorunlu bağ yoktur. Sebepler bir ihtimal içerisinde sonucu etkiler. Seçim sonucu yalnız bu sebeplerle açıklanamaz. Kararda, karar verene düşen pay da vardır.[28] Bu açıklamadan sonra Öner, seçimi sağlayan etkenleri '*Sebepler + Seçicinin Rolü*' şeklinde formüle etmektedir. İnsanların önündeki seçeneklerden birisini seçip işe koyulmasından sonra, ilerideki başarı ve başarısızlığını, memnuniyet ve memnuniyetsizliğini hep kendisine düşen payı iyi kullanıp kullanmadığını görür ve sonuç olarak memnunluk veya pişmanlık duygusuna kapılır. İşte seçmede insana düşen pay, onun hür olduğunu gösteren bir kanıt olarak ortaya çıkmaktadır."[29]

Düşünüre göre "seçme hürriyeti insan için ancak sınırlı bir alan içinde söz konusu olabilir. İnsanın hayatıyla ilgili önemli hususlar bunu kanıtlamaktadır. Bu hal, doğması ve intihar dışında ölmesi kendi elinde olmayan insanı 'kendisini aşan bir varlıkla yüz yüze getirmekte ve sonsuz hürriyete sahip mutlak bir Varlık'ı düşündürmektedir.' Hürriyet meselesi incelenirken Mutlak Varlığı, gerek kabul edenler gerekse kabul etmeyenler açısından dikkate almak şarttır. Mutlak varlık üzerinde düşünmeden hürriyet meselesi için çözüm yolu bulunamaz."[30]

Öner'e göre seçme hürriyeti ile ilgili kavramlardan beşincisi *Mutlak Varlık* karşısında hürriyettir. Nitekim şimdiye kadar ortaya konulan açıklamalarda insan hürriyeti, ya Allah'ın mutlak hürriyeti içerisinde eritilmiş ve bir bakıma insana hürriyet tanınmamış, ya da insanın mutlak hürriyeti karşısında bir 'irade'i cüz'iye'si bulunduğu kabul edilmiştir. Bazı filozoflar da böyle mutlak bir varlığı reddederek insan hürriyetini temellendirmek istemişlerdi."[31]

Öner, insan hürriyeti meselesine Tanrı tarafından yaratıldığını ve Tanrı'nın sonsuz niteliklere sahip bir cevher olduğunu kabul edenler açısından

28 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.30-31.

29 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.31.

30 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.32.

31 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.33.

bakıldığında 'insan hürriyetinin anlamı ne olabilir, insan bu bakımdan da tamamen yaratıcısına bağlı, yani tayin edilmiş bir varlık mıdır, yoksa yaratıcısının kendisine bahşettiği bir husus var mıdır?'[32] sorularının cevaplanması gerektiğini söylemektedir. Konuyu teist, panteist ve ateist görüşler çerçevesinde ele alan Öner, Batı düşüncesinden Descartes, Spinoza ve Sartre'ı örnek alarak açıklamaya çalışır.

Öner, insan iradesinin kendisine Tanrı tarafından verilmiş olması[33] ve insanın onu kullanma gücünün sınırlı bulunuşu dolayısıyla insan hürriyetinin Descartes'te mutlak olmadığı ama insanın Tanrı sayesinde, bir lütuf, bir hidayet olarak hür olduğunu ifade eder."[34] Spinoza(1632-1677)nın Etika'da "Mutlak olarak sonsuz bir varlığa, yani sonsuz sıfatları olup başsız ve sonsuz (ezeli) özü bu sonsuz sıfatlardan her biriyle ifade edilmiş olan cevhere Tanrı"[35] demekte olduğunu bildiren Öner filozofun "hürriyetle zorunluluğu birleştirdiğini, gerçek hür olanın Tanrı olduğunu, onun felsefesinin bir zorunluluk felsefesi olduğunu, âlemde olup biten her şeyin Tanrı tarafından tayin edildiğini" [36] ifade eder. Düşünür, panteist bir görüş içerisinde insana bütünden ayrı bir hürriyet tanınmasının mümkün olamayacağını beyan eder.[37] Öner, daha sonra örnek olarak ateist görüşü savunanlardan Sartre'ın(1905-1980) insan hürriyetini, Allah'ın varlığını inkârla temellendirmeğe çalışmakta olduğunu belirtir. Sartre, birbirinden farklı iki varlık türü kabul etmektedir: En soi(kendinde) varlık ve pour soi(kendisi için) varlık, insan(pour soi) varlıktır, "pour soi" varlık da varoluş (existence) öz (essence) den önce gelir, "pour soi" varlık da varoluşun özden önce gelişi, onun hür olmasının bir gereğidir."[38] Öner'e göre Sartre'da insan tam bir hürriyet içerisinde kendini yaratmakta ve böylece insanı Tanrı'nın mirasçısı yapmaktadır.[39]

İnsan hürriyetini İslâmî açıdan ele alan Öner'e göre insan hürriyeti kader meselesiyle ilgilidir ve çeşitli itikadî mezheplerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. İslam'da kaderle ilgili üç ayrı ana görüş vardır: Bunlar; Cebriye, Kaderiye ve Ehl-İ Sünnet.[40] Cebriye'ye göre, insan hür değildir. Onda bir irade kudreti yoktur. İnsanın hareketleri tıpkı cansızların hareketleri gibidir.

32 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.35.
33 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.38.
34 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.39.
35 Spinoza, *Etika*, Çev. H. Ziya Ülken, M.E.B. Yay., 2. Baskı, İstanbul, 1965, s.4.
36 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.40.
37 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.42.
38 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.43.
39 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.48.
40 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.49.

Her şey Allah'ın mutlak iradesine bağlıdır. Cebriye taraftarları bu fikirlerini savunmak için iki kanıt ileri, sürmektedirler: Birincisi; Allah'ın birliği, O'na ortak koşulmaması. Eğer kul kendi fiilini yaratırsa o zaman insanın yaratıcı olması gerekir. Hâlbuki yaratıcılık yalnız Allah'a mahsustur. İkincisi; Allah'ın âlim sıfatıdır. Allah mutlak bilgi sahibidir. Her şeyi bilir. Bir insanın faaliyetlerini Allah önceden bildiğine göre öyleyse her şey onun bilgisine göre oluyor demektir. İnsan kendi iradesiyle hareketlerim değiştirirse, bu hal Allah'ın ezeli bilgisine ters düşer."[41]

Öner daha sonra Mutezile mezhebi mensuplarınca benimsenmiş olan Kaderiyenin görüşlerini şöyle belirtmektedir: "İnsanın bütün fiilleri Allah'ın iradesinden ayrı olarak sırf kendi iradesiyle meydana gelir. Yani insanda bir irade kudreti vardır.[42] Mu'tezile mezhebi mensuplarına göre de, insan, hareketlerinde hürdür. Bu sebeple kendi fiillerinin yaratıcısıdır. Bu fikirlerini Allah'ın adaleti ve insanın Allah karşısında sorumlu bulunduğu fikrine dayandırırlar.[43] Allah, kulların fiillerini yaratmaz, insanlar fiillerini Allah'ın kendilerine verdiği kuvvetle yaparlar. Allah insanlara bazı şeylerin yapılmasını bazı şeylerin yapılmamasını emretmiştir, insan kendi iradesiyle bu emirlere uyar veya uymaz, insan fiillerinden dolayı Allah'a karşı sorumludur. Eğer cebriyenin dediği gibi insanın irade hürriyeti olmasa, yani her fiil Allah tarafından yaratılsa o zaman herhangi bir fiilinden dolayı ceza gördüğünde zulme uğramış olur, çünkü iradesi dâhilinde olmayan bir hareketten dolayı cezaya çarptırılmış olur. Hâlbuki Allah adildir, zulmetmez(Nisa 40). Öyleyse sebebi kendi elinde olmayan fiilinden dolayı Allah insanı cezalandırmaz. O halde Cebriyenin görüşü yanlıştır.[44] İnsanın fiilleri kendi iradesi dâhilinde olur, insan hürdür. Böyle olması Allah'ın adaleti gereğidir."[45]

Öner'e göre Ehl- i sünnet bilginleri kaza ve kader konusunda orta yolu seçmişlerdir. Ona göre Eş'ari cebirden kurtulmak için Kesb kavramını kullanmaktadır. Böylece kulun sorumluluğunu belirtmek istiyor. Oysa Eş'ari'nin kesb teorisi anlaşılır gibi değildir. İnsanın irade gücü var, fakat bu gücün insan fiilleri üzerine etkisi yok. Öyleyse insan nasıl sorumlu olacaktır?[46]

Mâturidilerin görüşüne göre ise "insan fiillerinde irade hürriyetine sahiptir. Fakat insan fiillerinin yaratıcısı değildir. Fiillerin yaratıcısı Allah'tır. İnsan o fiilleri kesb eder. Mâturîdî de kesb kavramı farklıdır. Kesb'in, kulun

41 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.50.
42 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.50.
43 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.51.
44 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.52.
45 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.53.
46 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.53.

bir şeyi ihtiyar etmesi ya da seçmesi veya kastetmesidir.[47] Öner buradan hareketle "insan kendisine Allah tarafından verilen kudretle fiili kesb edip etmemekte yani yapıp yapmamakta hürdür. Böylece insan iradesinin, fiili üzerine etkisi vardır. Buradan "kim zerre kadar iyilik yapmışsa onu görür, kim de zerre kadar kötülük yapmışsa onu görür.(Zilzal 7-8)" şeklinde işaret edilen insanın sorumluluğu çıkar"[48] demektedir. Öner, Hanefi mezhebi bilginlerinin kaza ve kader inancında Mâturîdî'nin yolunu seçtiklerini belirtmektedir.[49]

Öner İslam kelamcılarının görüşlerini aktardıktan sonra şu sonuca varmaktadır: "İslam düşüncesi içerisinde insana hürriyet tanıyan Kaderiyenin, insan fiillerini kendisi yaratır fikri, tek yaratıcı Allah olduğu için, insanı Allah'a ortak koşmak gibi olacağından, bu görüşe Ehl-i Sünnet karşı çıkmıştır. Onlar ise insan hürriyetini temellendirmek için de kesb kavramım kullanmayı tercih etmişlerdir. Kesb teorisi ile insan hürriyetim açıklamak pek inandırıcı görünmüyor. Ayrıca sakıncalı bir durum ortaya koyuyor. Şöyle ki: "kul ister, teşebbüs eder; fiili Allah yaratır" diyorlar. Kul isteyip teşebbüs edipte fiile geçtikten sonra fiil tamamlanmadan engellenme çok olabilir. Bu durum da engellenen Allah'ın yaratıcı gücü müdür? Elbette hayır. Mutlak bir varlığın gücü engellenemez. O halde insanın hürlüğü nasıl açıklanabilir? Kaderiyenin sakıncalı tutumu ve Ehl-i Sünnetin ne olduğu pek anlaşılamayan kesb teorisi Allah Karşısında insan hürriyetini açıklayamadığına göre, meseleye nasıl bir çözüm şekli getirilebilir? Kanaatimce, Kaderiye ve Ehl-i Sünnet arasında ihtilaf konusu olan yaratma kavramına açıklık getirmekle bir çıkış yolu bulunabilir."[50]

Öner, yukarıda ortaya konulan görüşlerden hareketle seçme hürriyetiyle ilgili altıncı husus, yani *insanın hürriyet alanını* tartışır. O, insan hürriyetine iki açıdan bakmak gerektiğini söylemektedir. Bunlardan birincisi, insan bilgisi dâhilindeki sebeplerle seçme fiili arasında bir bağın olup olmadığı, varsa kipliğinin ne olduğuna bakılması gerekir. İkincisi, insanla onu aşan mutlak varlık arasındaki ilişkidir. İnsan fiillerinin böyle bir varlık tarafından tayin edilip edilmemesi sorunudur.[51]

Düşünürümüze göre, insanın hürriyet alanı, akıl alanı ve bilgi edinebilme alanı aynı şeydir. İnsanın bilgi edinebilme alanı ile bilgi alanını karıştır-

47 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.53.
48 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.54.
49 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.54-55.
50 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.63.
51 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.57.

mamak gerekmektedir. Çünkü bilgi alanı, bilgi edinebilme alanı içindedir. Medeniyetler genişledikçe insanın bilgi alanı genişlemektedir. Bilgi alanının genişlemesi ise, insan için mümkün olan, hürriyet alanı, akıl alanı ve bilgi edinebilme alanının genişlemesi anlamına gelmemektedir. Bahis konusu genişleme, mümkün olan alan içinde gücünü kullanma alanının genişlemesi demektir.[52]

Öner'e göre "insanın sınırlı hürriyet alanı, Allah'ın sınırsız mutlak hürriyet alanının içerisinde yer almaktadır. O, bunu [Allah'ın ***(İnsanın Hürriyet alanı)*** hürriyet alanı] şeklinde formüle etmektedir. Aklın sınırını aşan mutlak hürriyet alanı ile ilgili soruların cevabı, bilgi edinebilme alanını aştığı için insan tarafından verilemez. İnsan, niçin âlem var, ben neden dünyaya geldim gibi soruların cevabını veremez, cevap verse bile bu boş bilgi olur. Çünkü mutlak alanla ilgili bilgi, aklı aşar, imanla ilgili olur. Akıl ancak böyle bir bilginin mümkün olduğunu kabul edebilir, fakat bilimsel bilgide olduğu gibi doğruluğunu ispatlayamaz."[53]

Necati Öner yedinci ve son olarak seçme hürriyetiyle ilgili *insan bilgisi ile hürriyet arasındaki ilişkiye* değinir. Öner, bu ilişkiyi "hürriyetin temeli, onu mümkün kılan şartlar bakımından (fert) ve hürriyet halinin devamım sağlayan şartlar (toplum) bakımından iki açıdan ele almaktadır.[54]Fert açısından hürriyetin temelini ele alan Öner'e göre ilk bakışta, hürriyetin, eylem(-fiil) ile ilgili olduğu görünmektedir. Maddi ve manevi insan hürriyetlerinin hangisini ele alırsanız alın hepsi insan fiilleri ile ilgilidir. İnsanın hürriyetle ilgili eylemleri, iradeye bağlı bilinçli eylemlerdir. Otomatik hareketler, refleksler, içgüdülere bağlı hareketler de hürriyetin bahis konusu değildir. Hipnotize edilmiş bir kişinin hareketleri de bu türdendir. Ona göre bilinçli eylem veya hareketler bir "deliberation" sonucu yani düşünüp taşınıp karar verdikten sonra yapılan hareketlerdir. Bu nedenle eylemde farkına varılan hürriyetin temelini, bu düşünüp taşınıp karar vermede aramak gerekmektedir.[55] Öner, düşünüp taşınıp karar vermenin aslında bir seçme olduğunu, bunun için de insanın asıl hürriyetini seçme hürriyetinde görmesi gerektiğini, işte eylemde farkına vardığımız hürriyetin, bu seçme hürriyetine bağlı olduğunu ifade etmektedir.

Düşünürümüze göre eğer insanın seçeneklerle ilgili bilgisi yoksa seçme olayı da yoktur. Bu bakımdan insanın bilgisi olmadığı alanlarda, onun için

52 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.59.

53 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.59.

54 Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s.69.

55 Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s.69.

hürriyet yoktur. Daha doğrusu, onun için o alanda hürriyetin anlamı yoktur. Mesela okur-yazar olmayan, bilgi ve görgü seviyesi çok düşük insan için basın hürriyetinin bir anlamı yoktur.[56] Ona göre ancak seçenekler hakkında yalnız bilgi sahibi olmak da hürriyetin anlam kazanması için yeterli değildir. O bilginin şahıs için fonksiyonel olması, onun için bir işe yaraması, onun benimsenmesi de gerekir. Mesela herhangi bir dine inanmayan birinin bilgisi olsa bile inanmadığı için din hürriyetinin anlamı yoktur, yani gereği yoktur. Demek ki insanı harekete geçiren seçeneklerle ilgili bilgisidir.[57]

Toplumsal açıdan hürriyetin temelini ele aldığında ise Öner, insan hürriyetinin bilincine eylemde vardığını, insan hürriyetleri diye ele alınan hürriyetlerin(din, ifade, seyahat vs.) hep eylemle ilgili olduğunu söylemektedir. Ona göre insanın bütün maddi ve manevi hürriyetleri hep bir toplum içinde bahis konusudur. Gerçekte hürriyet fert içindir, ferdin psişik bir halidir. Toplum içinde yaşayan bütün fertler aynı hakka sahiptirler. Fertlerin eylemlerinde başkalarının hürriyetlerine zarar vermemeleri gerekmektedir. İnsan açısından bu vazgeçilmez bir ilkedir.[58]

Öner'e göre toplum içinde yaşayan insanlar arasındaki müşterek hayatı sağlamak için o toplumda yürürlükte olan kurallar bulunmaktadır. Bunlar hukuki, dini, ahlaki kurallardır ve ortak hayatı düzenlemektedirler. Hürriyetlerin düzenlenmesini de bu kurallar yapmaktadır. Bütün bu kurallar kamu yararını dikkate alarak insanın hürriyet alanlarını tayin eder. Bu kurallar insan, toplum, devlet hakkındaki bilgilere göre tespit edilir. Ona göre, bu kuralların hürriyet alanlarını sınırlandırmaları, o toplumun bilgi seviyesi ve halkın seviyesine bağlıdır. Bu seviye yükseldikçe hürriyet alanlarının genişlediği görülmektedir. Hürriyet alanlarının genişliğim tayin eden kurallar yalnız hürriyetin sınırlayıcısı değil, aynı zamanda tayin ettiği alanda hürriyetlerin gerçekleşmesini de sağlamaktadır. Fakat bu kurallar tek başına hürriyetleri sağlamada yeterli olamamaktadır. Bunun yanında toplumun kültür seviyesinin de o kanunların uygulanmasına izin vermesi gerekmektedir.[59]

Kısacası Öner, hürriyetle bilginin sıkı bir ilişkisi olduğunu, gerek hürriyet alanlarını belirleyen kuralların gerekse hürriyetlerin rahat uygulanabilmeleri için gerekli olan hoşgörü fikrinin çevreye hâkim olması gerektiğini söylemektedir.[60] Öner'e göre *hoşgörü*, bir toplumda manevi hürriyetlerin

56 Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s.70.
57 Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s.70.
58 Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s.70.
59 Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s.71.
60 Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s.72.

yaşanabilmesi ve korunması için gereklidir. Ona göre hürriyetin en büyük düşmanın ise *taassuptur*. Taassubun hâkim olduğu bir toplumda, kanunlar müsaade etse de manevi hürriyetlerin sağlanması mümkün olmamaktadır.[61] Hoşgörü kanunlarla sağlanan bir durum değil bir kültür meselesidir.[62] Bununla beraber Öner, hoşgörünün sınırsız bir şey olmadığına da dikkate çekerek hoşgörü alanının genişliği ölçüsünde medenilikte ilerleme olacağını ama sınırsız ve mutlak bir hoşgörü hali düşünülemeyeceğini, hoşgörmezliğe karşı hoşgörülü olunamadığı gibi insanın dinî, millî ve ahlakî değerleri ve tabii haklarını küçük düşürecek, yok edecek söz ve fiillere karşı da hoşgörülü olunamayacağını çünkü hoşgörülülüğün bir kayıtsızlık hali olmadığını belirtmektedir.[63]

b- Eylem Hürriyeti

İnsan hürriyetinin ikinci ana unsurunu eylem hürriyeti oluşturmaktadır. Öner, insanın hürriyetinin bilincine seçme de değil, yapmada farkına vardığını, bunun için de insanın kavgasını yaptığı hürriyetlerin hep eylemle ilgili olduğunu söylemektedir. [64] İnsanın duyduğu hürriyetsizlikle ilgili rahatsızlığının hep eylemle ilgili bir durum olduğuna dikkat çeken Öner'e göre, eylem terimi, insanın seçmeden sonra, hedefe varmak için gösterdiği her türlü faaliyeti içine almaktadır. Seçme tamamen zihin içinde geçen bir olaydır ve insan, seçmeyi tayin eden sebeplerin bilincinde olmadığı için, buradaki hürriyetinin olup olmadığının farkında değildir. *Eylem* ise verilen bir kararın zihin dışındaki uygulamasıdır. Bu nedenle insan, hürriyetinin olup olmadığı bilincine bu eylem faaliyetinde varır.[65]

Eylem hürriyeti alanının seçmenin ki kadar geniş olmadığını[66] söyleyen Öner'e göre insan eylemlerini önleyici, hürriyetini kısıtlayıcı engeller *fiziki dünyadan, dinden* ve *toplumdan* gelmektedir. İlk olarak *fiziki dünyadan gelen engeller* ya insanın kendi yapısından veya kendi dışındaki dünyadan gelir. İnsanın kendi yapısından doğan engeller, onun biyolojik yapısıyla ilgilidir. Eğer herhangi bir organ hayatın devamı için gösterdiği faaliyette bir engelle karşılaşırsa, insan o hususta hür olmadığı bilincine varır ve rahatsız olur. Tam sağlıklı bir kişi, biyolojik anlamda herhangi bir hürriyetsizliğinin bilincinde değildir. İnsanın *dışından gelen engeller* ise tabiatın her kesiminden ge

61 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.119-120.

62 Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s.72.

63 Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler* (Genişletilmiş 2. Baskı), Akçağ Yay., Ankara, 1999, s.49.

64 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.14.

65 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.69.

66 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.59.

Öner'e göre hürriyet için otoritenin gerekliliği 'insan tabiatından' kaynaklanmaktadır.[67] İrade sahibi olan insan buna göre hareket etmekte, düşünüp taşınıp seçenekler karşısında seçim yapmaktadır. Yani iradi hareket akli harekettir. Hürriyet ancak iradi harekette söz konusu olur. Öyle ise akıl sahibi olmak hür olmayı gerektirir. İnsanın akıl sahibi olması, egoizmi ve toplum içinde yaşama mecburiyetinin olması gibi özellikleri otoritenin gerekli olduğunu göstermektedir.[68]

Öner, insan hürriyetinin sınırının, aynı zamanda bilgisinin de sınırı olduğunu ve insanın ancak sınırlanmış alanla ilgili bir sorunun cevabını verebileceğini ifade etmektedir. Ona göre insan, seçme ile ilgili her fiilinin sebebini açıklamak yetkisine sahiptir. Çünkü bu alan kendi bilgisi içerisindedir. İnsan, akıl yürütmeleri mevcut bilgileriyle yapmaktadır. İnsanın seçme hürriyetinin sınırı aynı zamanda aklının da sınırıdır. O halde seçmenin ancak akıl alanında olabilmesi tabiidir.[69]

Düşünür, hürriyetin sınırlanmasından ziyade asıl önemli olanın bu sınırın tayin edilmesinde toplandığını, hürriyet kavgalarının da hep bu sınır kavgaları olduğunu belirtmektedir. Hürriyet, insanın tabiatı gereği hakkı ise, onun sınırlandırılması da tabiatı gereği olarak ortaya çıkmaktadır. İnsanın kendisini koruma içgüdüsünden doğan bencillik duygusunu tatmin için hürriyetleri kullanmada aşırı davranması da onun tabiatı gereğidir. Bu egoizmi hem kendine hem de topluma zarar verebilmektedir.[70] Öyleyse insan egoizminin sınırlanması, hem birlikte yaşadıklarının, hem de bizzat kendisinin menfaati için gereklidir. Bu ise onun hürriyetinin sınırlanması demektir.[71]

Şu ana kadar yapılan incelemeler hürriyetlerin sınırlanmasının gerekli olduğunu göstermektedir. Burada sınırlayıcının kim olacağı tartışılması sorunu çıkmaktadır. Düşünürümüze göre bu sınırlayıcı güç, egoizmini tatmin etme eğiliminde olan bizzat insanın kendisi olamaz. Yani insan fert olarak kendi hürriyetini sınırlayamayacağı için sınırlayıcı ferdin dışında bir otorite olmalıdır.[72] Hürriyetlerin sınırını, daha doğrusu hürriyet hakkını kullanma

67 Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s.16.
68 Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s.76-77.
69 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.58.
70 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.123.
71 Öner, İnsan Hürriyeti, s.124.
72 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.124.

alanının sınırını çizen İlâhi, Devlet, Kolektif Şuur olmak üzere üç otorite vardır.[73] Bunun da en güçlüsü belli kurallar sahibi olan devlettir.[74]

1-İlâhi Otorite

Öner'e göre seçme hürriyeti insan için ancak sınırlı bir alanda bahis konusu olmaktadır. İnsanın dünyaya gelişi, dünyayı terk edişi gibi insanın hayatıyla ilgili önemli hususlar bunu kanıtlamaktadır. Bu durum insanı kendisini aşan bir varlıkla yüz yüze getirmekte ve sonsuz hürriyete sahip mutlak bir varlığı düşündürmektedir.[75] Ona göre İlahi otoritenin kaynağı, mutlak varlık olan Allah'tır. O'nun otoritesi de mutlaktır. Yani değişmez ve sınırlandırılamaz. Bu nedenle insan için en etkili otorite Allah'ın otoritesidir. Allah'ın mutlak otoritesi, eksik olan insan tarafından temsil edilemez. İnsanlar, Allah'ın yeryüzündeki temsilcisi olamaz, ancak tebliğcisi olabilirler. Allah'ın mutlak otoritesinin sınırsızlığı yanında devlet otoritesinin sınırlı olması, onu temsil eden insanın tabiatı icabıdır.[76] Hürriyet alanlarının sınırından bahsederken sözü edilen sınır beşeri otoritenin çizdiği sınırdır. Çünkü İlahi otoritenin nasıl olması gerektiği tartışması insanın yetkisi dışındadır.[77]

2-Devlet

Toplum içinde yaşayan insan için, kişiler ve kurumlar arasındaki ilişkileri düzenleyecek kanun ve kurallar olması gerekmektedir. Öner, engellerin olmadığı bir toplumun gerçekleşmesinin insan tabiatına aykırı olduğunu söylemektedir. Ona göre hürriyet "sınırsız değildir, zaten sınırsız olsaydı farkına varılamazdı. İnsan tabiatının bir gereği olarak hürriyetin sınırının tayini fert dışındaki otoritelerce olmaktadır. Herkesin kendi hürriyetinin sınırını çizdiği bir toplum hayatı mümkün olmayacaktır. Toplum dışında bir insan hayatı da ütopiktir."[78]

Öner'e göre bir otorite olarak devlet, hukuk, kanun ve kuralları ile kendisini temsil ettirmektedir. Bir devletteki kanunlar, tüzükler, yönetmelikler, yönergeler belli bir amaç için, fertlerin hareketlerini tayin etmekte, yani onun hürriyetlerinin sınırını çizmektedir. Buradaki kanun ve kurallar yazılıdır, uymayanlar için yine yazılı belli müeyyideleri vardır. Çizilen hürriyet sınırını

73 Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s.89.

74 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.124.

75 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.32.

76 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.128.

77 Öner, "Hürriyetin Sınırı", *Felsefe Dünyası*, Sayı: 17, Ankara, Güz 1995, s.3.

78 Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s.88.

aşanlara bu müeyyideler, otorite adına, yetkililerce uygulanmaktadır.[79] Gerek hürriyet alanlarının sınırlarının belirlenmesinden ve gerek hürriyetlerin korunmasından devleti temsil eden kurum ve kişiler sorumludur.[80]

Filozofumuza göre hürriyet alanlarının belirlenmesinde insanın her an müdahale edebileceği devlet otoritesidir. Devlet otoritesi yazılı kanunlarla hürriyet alanlarını belirlemektedir. Beşeri otoritenin koyduğu sınırlar göreli olduğu için kanun yapanlar tarafından bu sınır her an değiştirebilmektedir. İşte bilinçli olarak, hürriyet alanlarının sınırı değiştirilebildiği içindir ki hürriyet mücadeleleri hep devlet otoritesi ile olmaktadır.[81]

Öner, "bir toplum içerisinde fertlerin bu haklarını kullanabilmeleri için gereken hürriyetlerin sağlanıp korunmasında başlıca güç devlettir"[82] demektedir. Ona göre mahiyetleri gereği hürriyet mücadelesi ilahi otorite ile değil beşeri otorite ile olmaktadır. Otorite yalnız hürriyeti sınırlayıcı olarak değil, hürriyetlerin sağlanması içinde görev yapmaktadır. Emir, kural ve kanunlarla yapılan hürriyet kısıtlaması, aynı zamanda bir hak koruma yani hürriyetin müdafaasıdır. Bütün sorun korunan hakkın, verilen hürriyetin derecesidir. Bunun için hürriyet mücadeleleri, hak aramalar hep bu derece üzerinde olmaktadır. Bir toplumda hürriyetlerin yeterince sağlanmasında d*evletin şekli ve yönetim tarzı* ile *toplumun kültür seviyesinden* oluşan iki ana unsur önemli rol oynamaktadır. İnsan hürriyetlerinin sağlanması için en uygun devlet şekli de çoğulcu demokrasidir.[83]

3-Kollektif Şuur

Öner'e göre üçüncü otorite olarak kolektif bilinç, hürriyetlerin sınırlamasını ahlak kuralları başta olmak üzere âdet ve ananeler ile yapmaktadır. Bunların evrensel olanları, bir millete has olanları, bir gruba ait olanları bulunmaktadır. Bunlar bir toplumu kendisi yapan yani onun kişiliğini kazandıran değerleri içermektedir. Bir fert içinde bulunduğu toplumdan dışlanmamak, yabancılaşmamak için bu otoriteye uymakta ve onların koyduğu hürriyet sınırları içinde kalmaya özen göstermektedir.[84] Bu yolla çizilen hürriyet sınırları hemen değiştirilemez. Sınırlar uzun zaman içinde değişime tabi olur. O halde, kolektif bilincin hürriyetlere koyduğu sınır, bilinçli olarak, bu yolla değiştirilemez.[85]

79 Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s.76.
80 Öner, "Hürriyetin Sınırı", s.4.
81 Öner, "Hürriyetin Sınırı", s.4.
82 Öner, "Hürriyetin Sınırı", s.4.
83 Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s.78.
84 Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s.76.
85 Öner, "Hürriyetin Sınırı", s.3.

Düşünürümüze göre ilahi ve beşeri otoriteler tarafından yapılan sınırlamalar ideal insan tipini belirler. İdeal insan tipinin mevcudiyetini de kolektif bilinç telkin eder ve ferde kabul ettirir. Bu tipin nitelikleri de ahlak alanını oluşturur. Bu nitelikler: dürüst olma, yardım etme, başkasına zarar vermeme, saygılı olma vs. gibi insan davranışları ile ilgili iyi ve doğru eş anlamlı olarak kullanılır.[86] Ahlak kuralları insanın hürriyetini olumsuz yönde kullanmaması için sınırlar, insanın akıl sahibi oluşu, toplum içinde yaşama mecburiyetinde bulunuşu ve hür oluşu böyle bir sınırlamayı gerekli kılar. Bu durum yalnız insana özgüdür.[87] Ancak ona göre insan hürriyeti yalnız ahlak kuralları ile de sınırlanmaz. Bunun yanında beşeri otoritelerin koyduğu sınırlara uyma beklentisi de vardır. Bu beklenti ferdin mensup olduğu sosyal çevre veya çevrelerin gerekli gördüğü kurallara uyma beklentisidir.[88]

Sonuç olarak bu üç otorite insan hürriyetlerini sınırlayan bir güce sahiptir. İnsanın insanca yaşaması için, hareket ve davranışlarının sınırlanmaya ihtiyacı vardır. Bu insanın tabiatının bir gereğidir. Öner'e göre "bir kişinin hürriyet alanı başkasının hürriyet alanının sınırında biter" sözünde olduğu gibi otoritenin gerekliliği hürriyetlerin sınırlandırılmasının gerekliliğidir.[89] Bir toplumda hürriyetlerin sınırının o toplum da yaşayanları tatmin etmesi de gerekmektedir. Hürriyet alanlarının daralması hürriyetsizlik duygusunu şiddetlendirir, fertlerde huzursuzluk, toplumda sıkıntılar doğurur. Bu alanların gereğinden fazla geniş olması toplumda anarşiye yol açar; fertlerin ihtiyacı olan hürriyetler tehlikeye düşer ve fertte güvensizlik duygusunu doğurur. Hürriyetin sınırlamasında dikkat edilmesi gereken esas hürriyetin asıl, sınırlamanın ise istisnai olmasının unutulmamasıdır. [90]

Hürriyetlerin Sınıflaması

Eylem bahis konusu olduğunda insan için tek bir hürriyetten bahsedilemeyeceği, aksine birçok insan hürriyetlerinin bulunmaktadır. Öner buradaki hürriyet kelimesinin çoğul olarak kullanılışını, eylemin yapıldığı alanların çokluğundan ötürü olduğunu ifade ederek, hürriyetlerin bu alanlara göre adlandırıldığını söylemektedir.[91] O, öncelikle hürriyetleri kamu hayatının hürriyetleri ve ferdi hürriyetler diye ikiye ayırmaktadır. Bunlardan birincisi kamu hürriyetleri; vatandaşların kamu fonksiyonları ve siyasi hakları çer-

86 Öner, "İnsandan Beklenen", *Felsefe Dünyası*, Sayı: 22, Ankara, 1996, s.2.

87 Öner, "İnsandan Beklenen", s.3.

88 Öner, "İnsandan Beklenen", s.4.

89 Öner, "Hürriyetin Sınırı", s.4.

90 Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s.77.

91 Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s.85.

çevesinde ortaya çıkan devlet memuru, asker, şahit olma ve oy verme hakkı gibi haklardan doğan hürriyetlerdir. İkincisi ise ferdi hürriyetlerdir.[92]

Öner'e göre ferdi hürriyetlerle kamu hayatının hürriyetleri arasında sıkı bir bağlantı vardır. Kamu hayatı hürriyetlerinin temelini teşkil eden medeni ve siyasi haklar, ferdi hürriyetin teminatları olarak anlaşılmalıdır.[93] Genellikle hürriyet teoricileri; fiziki hürriyetler(tutukluluk, kölelik, esirlik vs.), barınma, çalışma, mülkiyet, üretim, tüketim, seyahat gibi hürriyetleri *maddi hürriyetler*, din, basın ve söz, öğretim, toplanma, dernek kurma gibi hürriyetleri de *manevi hürriyetler* olarak ayırmaktadır. Öner, daha iyi inceleyebilmek için bunları din hürriyeti ve düşünce hürriyeti olmak üzere iki grupta toplamanın mümkün olduğunu söylemektedir.[94]

a-Maddi Hürriyetlerin Durumu:

Öner, hürriyetlerin sınırlandırılmalarının gerekliliğinin kendisini daha çok maddi hürriyetlerde gösterdiğini, böyle bir kısıtlamaya gidilmesinin sebebinin ise insanın bencilliği yüzünden olduğunu belirtmektedir. Ona göre bu duygunun temelinde insanın kendini koruma içgüdüsü vardır. İnsan hürriyetinin kısıtlanmasının gerekliliği, insan bencilliğinden kaynaklanmaktadır. Eğer insan bu alanda tamamen serbest bırakılırsa bencilliği yüzünden azami ölçüde kullanacağı hürriyet hakkı başkalarına zarar verebilmektedir.[95]

Öner'e göre insanlar maddi ve manevi açıdan eşit olmadıklarından kuvvetli olan hürriyet hakkını daha çok, zayıf olan daha az kullanacaktır. Bu hal ise insanlık haysiyetine aykırıdır. Öyleyse fertlerin maddi menfaatleriyle ilgili konularda hürriyet hakkını kontrol altına alınması zarureti ortaya çıkmaktadır. Bu kontrol en etkili bir şekilde devlet tarafından yapılabilir. Maddi hürriyetlerin başında 'ekonomik hürriyetler' gelmektedir.[96]

b-Manevi Hürriyetlerin Durumu

Düşünürümüze göre manevi hürriyet alanları ne kadar geniş olursa olsun, aynı alan içinde kalındığı sürece başkasına zarar verilmez. Manevi hürriyetleri kullanacak kişilerin, hürriyet alanını tayin edebilmeleri için belli niteliklere sahip olmaları gerekir. Manevi hürriyetler uygulandığı toplumun bilgi seviyesi ve zihniyeti ile sıkı sıkıya ilgilidir. Daha çok bilgili olmanın, daha çok dindar olmanın başkasına zararı olmaz. Manevi hürriyetlerin dayandığı felsefi temel de bu alanların geniş tutulmasını gerekli kılmaktadır.[97]

92 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.76-77.

93 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.78.

94 Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s.73.

95 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.87.

96 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.88-91.

97 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.91.

Öner, manevi hürriyetlerin gerçekleşmesini büyük ölçüde hoşgörü duygusuna bağlamaktadır. Ona göre hoş görünün bulunmadığı yerlerde manevi hürriyetler daima zarar görmüşlerdir. Hoşgörüsüz ortamda kanunların müsaade ettiği ölçüde dahi insan bu hakkını kullanma imkânı bulamamaktadır. Toplumlar medenileştikçe manevi hürriyet alanlarının daha genişlediği kolayca anlaşılmaktadır.[98]

1-Din Hürriyeti

Manevi hürriyetler söz konusu olduğunda ilk akla gelen din hürriyeti olmaktadır. Öner, çok defa din hürriyetinin, vicdan hürriyeti terimiyle karşılanmak istenmesini yapılan bir hata olarak görmektedir. Çünkü vicdan hürriyeti kavramının kapsamı daha geniştir. Din hürriyeti, vicdan hürriyetinin içine girer. Vicdan hürriyetinin içinde, din dışı fikirlere inanma hürriyeti de bulunur.[99] O, "din hürriyetinden aşkın ve mutlak varlığa dayalı bilgi alanının hürriyetini, fikir hürriyetinden ise, aşkın bir varlığa dayalı olmayan, insani ölçüler içinde kalan bilgi alanındaki hürriyetleri"[100] kastetmektedir. Ona göre kanaat, inanç, düşünce, ruhi hadiseler olduğu için bunlara dışarıdan müdahale etme imkânı yoktur. Din ve fikir hürriyeti ancak eylemde söz konusu olur. Eğer ibadette serbestlik yoksa orada din hürriyetinden, eğer fikirleri başkasına aktarma da serbestlik yoksa orada düşünce hürriyetinden bahsedilemez. Din hürriyetinin esası ibadet, düşünce hürriyetinin esası ifade hürriyetidir.[101]

Öner'e göre din hürriyeti "herhangi bir dine inanan kişi veya zümrelerin, o dinin emirlerini hiçbir engelle karşılaşmadan yerine getirebilme halidir."[102] Ona göre "insan hürriyetleri içerisinde en önemlisi din hürriyetidir."[103] Bu önem onun dayandığı kaynaktan gelmektedir. Dinde herhangi bir eylemi telkin eden kaynak Mutlak varlıktır. Mutlak bir varlığın emirlerinde zorunluluk söz konusu iken bunun dışındaki emirler olumsaldır. Mutlak Varlık karşısında emirlerini yerine getirme sorumluluğu en kuvvetlisi olduğundan bu emirleri yerine getirememeden duyulan rahatsızlık büyük olur.[104] Çünkü "insanın Allah'a karşı olan sorumluluğunda hürriyetin sınırını Allah çizer. Şunu yap bunu yapma diye sınırı daraltıp genişletmesi insanın elinde değildir. İnsan bunları değiştiremeyeceğine göre eğer o dinde

98 Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s.88.

99 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.91.

100 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.92.

101 Öner, "Yeni Tasarıda Din Hürriyeti", *Tercüman Gazetesi*.

102 Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, 2. Baskı, s.365.

103 Öner, "Yeni Tasarıda Din Hürriyeti", *Tercüman Gazetesi*.

104 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.92-93.

kalmak istiyorsa onun emirlerini tartışmasız ve şartsız kabul etmek durumundadır."[105] Çünkü "Allah'ın bilgi gücü ile insanın ki bir değildir. İnsanın bilgi üretme gücü, tecrübe dünyasıyla sınırlıdır. Bu bakımdan insanın tecrübe âlemini aşan şeyler hakkında bilgi vermesi ancak tahmin ve hayalden ibarettir. Allah mutlak varlık olduğu için insanın tecrübe âlemini ye onun içini-dışını bilmesi tabiatı gereğidir. Böyle bir mutlak varlığa inanan, O varlığın bildirdiklerine de mutlak doğruluğuna da inanır."[106]

Öner'e göre din hürriyetine engel dinden veya din dışından gelmektedir. Aynı din içinden veya başka bir dinden gelen engel dini, kendisi gibi anlamayan veya başka bir dine inanan kişi veya kişilere kendi inançlarında hürriyet hakkı tanımamaktadır. Her iki durumun temelinde de taassup vardır. *Din dışından gelen* engellerin temelinde de dinin toplum için tehlikeli bir kurum olduğu kanaati vardır. Bu da din hakkında yanlış bilgi edinmiş olmaktan kaynaklanmaktadır.[107] Ona göre "dünyayı kasıp kavuran tedhiş ve anarşinin, teknolojinin sağladığı bütün imkânlara rağmen insanların mutsuz ve huzursuz oluşunun asıl kaynağını, insanla mutlak varlık arasındaki bağın kopmuş olmasında aramak lazımdır. Halin devamı, insanlığın sonu olur. Kurtuluş, bu bağı yeniden kurmakla olur. Bu bağın en sağlamı da İslam'dır."[108]

Öner'e göre dini inancın insanların ruhsal hayatındaki olumlu etkisi bilinen bir hususdur. Stresin temelinde yatan duygu da 'yok olma korkusu'dur.[109] İşte bu yok olma duygusunun, fertte, kaldırılması veya azaltılması stresin yok olması veya azaltılmasıdır. Ayrıca insan için sürekli yani geçici olmayan, güvensizlik duygusu doğurabilecek muhtemel her olay karşısında sığınılabilecek, gücü sonsuz olan bir güvence gerekir ki o da Allah'tır. Böyle bir varlığı güvence olarak kabul edip ona teslim olan kişi, çevresinde olup biten ve durumunu sarsabilecek her türlü hadiseye karşı mukavemet gösterir, kişiliği rencide olmaz, dolayısıyla strese girmez.[110] Buradan da anlaşılacağı gibi din hürriyeti sayesinde kişinin dini ihtiyaçlarını karşılaması ve bir engelle karşılaşmaması hem kişinin hem de toplumun huzuru ve mutluluğu için gereklidir.

Öner'e göre din eğitimi ve öğretimi devletin denetim ve gözetimi altında yapılır esasından hareketle din derslerinin mecburi olmasının din hürriyeti-

105 Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s.95.

106 Öner, *Stress ve Dinî İnanç*, T. Diyanet V. Yay., 3. Baskı, Ankara, 1988, s.25-26.

107 Öner, *Felsefe yolunda Düşünceler*, 2. Baskı; s.367-368.

108 Öner, "Kurtuluş İslam'dadır", *Tercüman Gazetesi*.

109 Öner, *Stress ve Dinî İnanç*, s.14-15.

110 Öner, *Stress ve Dinî İnanç*, s.37.

ne aykırı değildir.[111] Ona göre din dersleri milli kültürün yeni nesillere aktarılması açısından büyük önem taşımaktadır. Bir toplumdaki değer hükümlerinin büyük bir kısmının kaynağı olan din o toplumun kültürünün başlıca unsurları arasında olmalıdır. Hele İslamiyet Türk'ün milli dini gibidir. Türk toplumunu İslam dininden soyutlamak mümkün olamaz. Din, milli birliği kuvvetlendirici ve birleştirici önemli bir unsurdur.[112]

Öner, din hürriyetine aykırı olanın, öğrencileri belli bir kültüre sahip kılmak değil, herhangi bir dinin vecibelerini yerine getirmeye zorlamak olduğunu söylemektedir.[113] Çünkü "eğer din derslerinde öğrenciler, bir inanç sisteminin gereklerini yerine getirmeye zorlanırsa, mesela; zorla namaz kıldırılır, zorla oruç tutturulursa bu hal inanç hürriyetine aykırı düştüğü için, o zaman laikliğe aykırı bir durum ortaya çıkar, tıpkı zorla oruç bozdurmaya kalkmanın, namaz kılmayı engellemenin laikliğe aykırılığı gibi."[114]

Öner'e göre insan din ve bilgi edinme hürriyet haklarını gücü ölçüsünde kullansa da başkasına zarar gelmez. Bir kişi ne kadar dindar olursa olsun veya ne kadar çok bilgili olursa olsun bu niteliklerden dolayı başkasına bir zarar vermeyeceğinden bu hürriyetlerin sınırlanması da gereksizdir.[115] Dinde taassup halinin başkasına zarar vereceği düşünülebilir. Taassup hali din hürriyetinin bir sonucu değil bilgisizliğin ve kültürsüzlüğün bir sonucudur. Bunu engellemek için din ve öğrenim alanlarında fertlerin hürriyetini devlet güvence altına almalıdır. Öğrenme hürriyetinin en büyük engeli ekonomiktir. Devlet bütün vatandaşlarına öğrenme hakkını tam kullanacak şartları sağlamalıdır. Paralı öğretim öğrenme hürriyetinin başlıca engelidir, öğrenme hürriyetine sınır konulamaz.[116]

Ancak düşünürümüze göre din ve bilgi edinme hürriyetleri de sınırsız değildir. Bir defa din hürriyeti kendi içinde bir sınıra tabi tutulmuştur. İbadetler o sistem içinde tayin edilmiş ve bir sınıra tabi tutulmuştur. Bilgi edinme hürriyetinin sınırını da bizzat hayat şartları tayin eder. Bir insan bütün zamanını bilgi edinmeye ayıramaz. İnsanlık aleyhine olabilecek bilimsel çalışmalar gerek bilim adamları gerekse uluslararası anlaşmalarla sınırlandırılmaya çalışılmaktadır.[117] Sonuç olarak bu izahlardan da anlaşılacağı gibi başkalarına zarar vermeyen hürriyetlerin sınırlanmasına gerek yoktur

111 Öner, "Yeni Tasarıda Din Hürriyeti", *Tercüman Gazetesi*.

112 Öner, "Din Aleyhtarlığı ve Din Dersleri", *Tercüman Gazetesi*, 4 Eylül 1981.

113 Öner, "Yeni Tasarıda Din Hürriyeti", *Tercüman Gazetesi*.

114 Öner, "Din Aleyhtarlığı ve Din Dersleri", *Tercüman Gazetesi*.

115 Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, 2. Baskı, s.368.

116 Öner, "Hürriyetin Sınırı", s.5.

117 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s. 124.

ve bu hürriyetler devlet tarafından korunarak fertlerin rahatça bu haklarını kullanması da sağlanmalıdır.

2-Düşünce Hürriyeti

Öner'e göre düşünce hürriyeti; insanın bilme ve bildiklerini başkasına aktarması ile ilgili faaliyetleri kapsamaktadır. Bu bilimsel araştırma, basın, söz, toplantı, eğitim ve öğretim hürriyetleri fikir hürriyeti içinde mütalaa edilebilmektedir. Bu da *bilgi edinme* ve *basın hürriyeti* olmak üzere iki grupta toplanabilir. [118]

Öner, düşünce hürriyeti içinde olan öğrenme, öğretim, basın-yayın, söz söyleme, toplantı ve örgütlenme hürriyeti vs. gibi insanın bilme ve başkasına bildirmesi ile ilgili faaliyetlerinin hepsini kapsadığı için en çok tartışılan konulardan biri olduğunu söylemektedir. Bu alanla ilgili hürriyetlerin kötüye kullanılabileceği için de bu hürriyetlerin düzenlenmesi yani sınırlanması gerekir. Bu görev devlete aittir ve devlette bu görevi yaparken hürriyetleri zedeleyici değil koruyucu tutum almalıdır.[119] Ona göre düşünce hürriyeti, düşüncelerin ifadesi hürriyeti olduğuna göre bu düşüncelerin başkalarına zorla kabul ettirme girişimlerinin hürriyetin ihlali anlamına geleceğinden her türlü zorbalığı önleme, hürriyetlerin koruyucusu olan devlete aittir.[120]

Basın ve yayın hürriyetine gelince Öner, bunun insan hürriyetinin en hassas alanını teşkil ettiğini ve toplum üzerinde büyük etkisi olduğu içinde devletin bu faaliyetlerle çok yakından ilgilenmesi gerektiğini söylemektedir.[121] Klasik anlamda basın hürriyeti devlete karşı bir hürriyet olarak görülmüştür. Yani bu hürriyeti engelleyici tedbirleri devlet alır, bu nedenle mücadele onunla olmuştur.[122] Basın hürriyetini sağlamak için sadece devletten gelen engellere karşı tedbir almak yetmez. Basın organlarını elinde bulunduranlara karşı da tedbirler almak mecburiyeti vardır. Basın hürriyetinin sınırlandırılması insanın başka hürriyetlerini korumak içindir. Bu bakımdan bir sınırsız basın hürriyeti düşünülemez. İnsan hürriyetleri içinde kötüye kullanılabilme imkânına en çok sahip olan basın ve yayın hürriyeti olduğu için dışardan bir sınırlandırma gerekir. Bunu da devlet yapacaktır.[123] Bu açıklamalardan sonra Öner; din hürriyetinin mutlak varlıktan, fikir hürriyetinin ise insan bilgisinin göreliliğinden doğduğunu söyleyerek, din hürri-

118 Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s.89.

119 Öner, "Hürriyetin Sınırı", s.5.

120 Öner, "Hürriyetin Sınırı", s.5.

121 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.104.

122 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.107.

123 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.110-111.

yetinin sınırının dışardan tayin edilemeyeceğini, fikir hürriyetinin sınırının ise tayin edilmesi gerektiğini sonucunu çıkartmaktadır.

Hürriyet ve Hukuk Kanunları

Daha önceki bölümlerde ister maddi ister manevi olsun bütün insan hürriyetlerinin sınırlı olduğunu, sınırların din, ahlak ve hukuk kurallarıyla tayin edildiği ifade edilmişti. Kanunların insan hürriyetine de etkisi büyük olduğu için hürriyet, çok defa kanunlarla açıklanmak istenmiştir. Düşünürümüz hürriyetin bir hak olduğunu söylemekte ve bu hak insanın insan olmasının gerekli şartı olduğunu ifade etmektedir, İnsanın akıl sahibi olması böyle bir gerekliliğin sebebidir. İnsan eylemlerinde aklını kullanmaktadır. Bir eylemin aklın kontrolü altında bulunabilmesi, o eylem sahibinin hür olmasını icap ettirmektedir. Hür olması da onu zorunlu kılmaktadır. [124]

Öner'e göre bir toplumda geçerli olan kanunlar, o toplumun bütün fertlerinin uyması gereken kurallardır. Kanunların verdiği vazifeleri yerine getirmek için de bir serbestlik hali gerekli diye, kanunun verdiği vazifede insan hürriyeti hakkının temelini aramak yanlıştır. Arzu ve isteğe aykırı bir fiilin gerçekleşmesi için gereken durum hürriyet olamaz. Aksine böyle bir hal hürriyetsizlik hali olmaktadır. Hürriyeti, kanunların tayin ettiği şey olarak anlamak sakıncalıdır.[125]

Düşünüre göre bu açıklamaların amacı insan hürriyetini, kanunların tayin ettiği bir şey olmadığını göstermek içindir. Hürriyet, "kanunların üstünde insan varlığıyla ilgili bir haldir. Kanunlar onu ihdas etmez, fakat tanzim eder. Kanunlarla insan hürriyeti arasında sıkı bir bağ vardır. Kanunlar, bir ülkede hürriyetlerin sınırının tayin etmekle beraber, onların korunmalarını da sağlar."[126] Ona göre tek başına kanunlar, ne hürriyetlerin uygulanması ve ne de korunmasında yeterli değillerdir. Hele manevi hürriyetlerde bu husus açıkça kendini göstermektedir. Bunun yanında ülkeye hâkim olan zihniyetin de bu iş için müsait olması gerekir. Yani, insan hürriyetleriyle ilgili olarak kanunlardan beklenilenin elde edilmesi, o toplumun belli bir medeniyet seviyesine erişmesi ile mümkün olabilmektedir.[127]

Öner'e göre devletin hukuk kuralarının hürriyetlerle ilişkisi iki yönlüdür. Bir taraftan hürriyetin alanını çizmekte, ondan öteye bir hürriyete izin vermemektedir. Bu ise hürriyet hakkının sınırlandırılmasıdır. Diğer taraftan

124 Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s.85-86.

125 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.117-118.

126 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.118.

127 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.119.

tayin edilen alanda vatandaşların hürriyet haklarını kullanmaları sağlanmaktadır. Hürriyet hakkını kullanma alanı ne kadar geniş olursa o alanda hürriyet idealine o ölçüde yaklaşılmaktadır. Sınırlandırılan alan ne kadar geniş ise o toplum o derece hürdür. Sınırlandırmada toplumun kültür seviyesi çok önemlidir.[128]

Öner'e göre insanın insanca yaşaması için maddi hürriyetlerin kısıtlanması, manevi hürriyet alanlarının azami ölçüde genişletilmesi gerekmektedir. İnsan için önemli olan husus hürriyetlerin bu istikametlerde yol almasıdır.[129] Bu konuda devletlerin uygulamış olduğu farklı yöntemler; sosyal ve ekonomik yapılara, toplumlara ve devlet yöneticilerine hâkim olan zihniyete göre şekillenmektedir. Bu faktörler hem hürriyetlerin sınırlarının tayininde, hem de baskının şiddet ölçüsünde önemli rol oynamaktadır. Bu nedenle hürriyetlerin tam anlamıyla uygulanması isteniyorsa ona göre yöneticiler ve kanunlar yapılmalı, şartlar oluşturulmaya çalışılmalıdır.

Sonuç

Öner'e göre hürriyet bir yaşantı hali olduğu için, insan böyle bir imkâna sahip olduğunu hissetmektedir. Bu hissediş hürriyet halinde değil de hürriyetsizlikte ortaya çıkmaktadır. Fakat insan hürriyeti, mutlak değil göreli bir hürriyettir. Görelilik onun sınırlı olması ve sebepler karşısında kayıtsız kalmamasından da ileri gelmektedir. İnsanın özüyle ilgili olduğu, yani varlık türünü oluşturan unsurlardan birisi olması hasebiyle, hür olma insanın tabiatı gereğidir. Kişinin hürriyet halini yaşaması, kendisi olmasını, insan olmasını sağlıyor demektir. Bu durumda, insan için hür olma, tabii bir hak olarak ortaya çıkmaktadır.

Hürriyet bir defa erişilip elde edilen bir hal değil; ideal bir haldir diyen Öner'e göre insanlar bu nedenle onun peşinden koşup durmaktadır. O halde hürriyet hakkı bir imkân olarak insana verilmiştir. İnsanın hürriyet hakkının kullanıldığı sahalar sayısızdır. Hürriyet alanlarının belli sayıda ifade edilmesi, insanın bu hakkını kullanması karşısında, olumlu veya olumsuz yönde alınacak tedbirler için de gereklidir. Belirsizlik için tedbir alınamaz.

İnsanlar bu hakkını içinde bulunduğu şartlara göre kullandığı için tabii hak olan hürriyetten bütün insanlar aynı derecede faydalanamamaktadır. Öner, hürriyet hakkını kullanmayı sağlayan şartları ferdin kişisel yapısı ve ferdin dışında, hürriyeti kayıt altına alan şartlar diye iki kategoride ele almaktadır. Birincisi, Ferdin kişisel yapısı; ferdin hürriyet hakkını her-

128 Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s.87.

129 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.86.

hangi alanda kullanabilmesi için, onun bilincinde olması icap etmektedir. Bilincinde olmak ise; ferdin hürce yapmak istediği bir eyleminin sonunda herhangi bir ihtiyacını karşılayacağına inanmasıdır. Bu bakımdan ilkin, eylem bir ihtiyaç alanında olmalıdır. Entelektüel olmayan birisinin bilimsel araştırma, dinsiz birisi için ise din hürriyetinin bir anlamı olmamasından kastedilen budur. İkinci olarak; hürriyet isteyen fert veya zümrelerin, seçeneklerin mevcudiyetini bilmesi ve seçenekler hakkında yeterince bilgi sahibi olması lazımdır. Yani projesi olmayan hürriyet hakkını kullanamaz. İşte bu sebeplerle, hürriyet hakkını kullanma imkânı, fertlerin zihin yapılarının farklılığı yüzünden herkes de aynı olmamaktadır.

Eylem hürriyetini sınırlayan otorite ya ilahi ya da beşeridir. Yine Öner'in tespitlerine göre nasıl olursa olsun bütün otoriteler, insanın hürriyet hakkını kullanacağı alanın sınırını çizmektedir. Bu sınırlardan İlahi otoritenin çizdiği sınır mutlaktır. O'nun tayin ettiği hürriyet alanını genişletmek insanın elinde değildir. İlahi otoritenin, dünyevi otoriteden ayrıldığı başlıca noktalardan birisi budur. Dünyevi otoritede ise; etki alanı en geniş ve etkisi en fazla olanı devlettir. Devlet dışında, hürriyet sınırlayıcı başka küçük otoriteler de vardır: aile, dernek, işyeri, gibi. Fert, dünyevi otorite karşısında hürriyet alanını genişletme imkânına sahiptir. Hürriyet uğruna verilen mücadeleler hep bu yüzdendir. Yapılan mücadeleler sonunda hürriyet alanları genişleyebilmektedir. Bu sebepledir ki, bütün insanlar hürriyet hakkını aynı şekilde kullanma imkânına sahip olamamaktadır. Toplumdan topluma hürriyet alanlarının genişliği değişebilmektedir. Devletlere hâkim olan hürriyet anlayışları ve o devletlerin hâkim olduğu toplumların medeniyet seviyesine göre, hürriyet alanları genişlemekte veya daralmaktadır. Her devletin tayin ettiği sınırlar her toplumda aynı olmamaktadır. Kısıtlamayı yapan ferdin kendisi değil fert dışında yine insan tarafından meydana getirilmiş gayrı şahsi kurumlar olmaktadır. Tabii ki bunların başında devlet gelmektedir. Bu kısıtlamanın nedeni de insan egoizminin olmasıdır. İnsan bu yönü sebebiyle başkalarına zarar verebilmektedir.

Ferdin hürriyet alanı genişledikçe, başkalarına verebileceği zararın derecesi, hürriyet alanlarına göre değişmektedir. Bu bakımdan en mahzurlu olan alan maddi hürriyet alanları olmaktadır. İnsanın maddi ilişkilerinde, hürriyet alanlarının daraltılmasını hayat şartları zorlamaktadır. İnsanın toplum içinde yaşaması ve müşterek yaşama mecburiyeti karşılıklı fedakârlıklarla mümkün olmaktadır. Bu bir anlamda hürriyetin kısıtlanması demektir. Müşterek hayatı en çok etkileyen, insanın maddeyle olan ilişkilerdir. Bu sebeple bu alanla ilgili davranışları bir düzene, bir kontrole tabi tutulmalıdır. Bu zaruret insan egoizminin bir sonucudur. Ayrıca teknolojinin gelişmesi,

nüfus artışı kamu yararı için maddi hürriyetlerin kısıtlanmasını zorlamaktadır. Devletin maddi hürriyet alanlarına müdahalesi, insanın daha iyi şartlar içinde yaşaması için zorunlu gözükmektedir. Bu sınırların ihlali çeşitli cezaları ve uygulamaları beraberinde getirmektedir

Manevi hürriyetlere gelince Öner'e göre maddi hürriyetlerin aksine, medeniyet geliştikçe hürriyet alanlarının genişlediği görülmektedir, insan tabiatı da bunu gerekli kılmaktadır. Tabii bu alanda da sınırsız bir hürriyet bahis konusu değildir, insanın bu alandaki hürriyetlerini içinde bulunduğu şartlara göre, daha doğrusu bu hürriyetlere layık olduğu nispette kullanması icap etmektedir. Hürriyet hakkını kullanmak belli bir medeniyet seviyesini gerektirmektedir. Belli bir medeniyet seviyesine gelmemiş toplumlarda hürriyet alanlarından birçoğunun bilinci olmadığı gibi, mevcut hürriyetlerin de nasıl kötüye kullanıldığı tarihi bir gerçektir. Ancak iki hürriyet alanı vardır ki bunlarda kısıtlama yapmak gereksizdir. Bunlardan birisi; din hürriyeti, diğeri ise öğrenme hürriyetidir. Din hürriyeti; herhangi bir dine inanan kişi veya zümrelerin, o dinin emirlerini hiçbir engelle karşılaşmadan yerine getirebilme halidir. Bu alanda yapılacak her engelleme, inanan insanı derinden etkileyecek ve rahatsız edecektir. Bu nedenle insan hürriyetleri içerisinde en önemlisi din hürriyetidir. Bu önem dinin dayandığı kaynaktan ileri gelmektedir. Dinde herhangi bir eylemi telkin eden kaynak mutlak varlıktır. Mutlak varlığın emrinin yerine getirilmesi, inanan insan için mecburidir. Dini sahada hürriyetin sınırını ancak mutlak olan Allah çizebilir, insanın bu sahada müdahale hakkı yoktur. Bu nedenle din hürriyeti inanan insan için birinci sırada gelmektedir.

Öner insana, layık olduğu hürriyetin verilmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Burada kastedilen ise toplum içinde her ferdin bu hakkını kendine layık bir tarzda kullanmasıdır. Ona göre hürriyet hakkının tanınmasında, aynı toplum içerisinde yaşayan fertler arasında farklılık gözetilemez. Burada kastedilen şey toplumlar arası farklılıktır. Bir toplumda, o toplumun kültür seviyesi ve medeniyet derecesine göre hürriyetlerin sınırı tayin edilmelidir.

Hürriyetlerin kötüye kullanılmasının, en az hürriyetsizlik kadar zararlı olduğu herkesçe bilinen bir haldir. Bir toplumda hürriyet sınırlandırmasını yapan en önemli otorite devlettir. Devlet, yalnız sınır koyucu değil, çizdiği sınır içerisinde hürriyetlerin korunmasını da sağlamalıdır. Bu nedenle insan hürriyetlerinin sağlanmasında toplumun yönetim şekli önemli olmaktadır. Çünkü devletlerin uygulamış olduğu farklı yöntemler, sosyal ve ekonomik yapılara, toplumlara ve devlet yöneticilerine hâkim olan zihniyetlere göre şekillenmektedir.

Öner'e göre hürriyetlerin sağlanması için en uygun yönetim şekli demokrasidir. Eylem hürriyeti ile ilgili alanların sınırlamasında baş otorite devlet olduğuna göre, devlete düşen görev çok önemlidir. Asıl iş yöneticilere düşmektedir. Eğer bir toplumda hürriyetler, o toplumun kaldıramayacağı ölçüde olursa, anarşiye dönüşebilir. Tabii hürriyetler gerektiği kadar uygulama alanı bulamıyorsa, insanın hürriyet hakkı ihlal edilmiş olacaktır. Hürriyetler üzerinde yapılan baskının nasıl patlak vereceği ve sonuç doğuracağı önceden kestirilemez. Her iki halde de toplum hastadır ve huzur içinde değildir.

Hürriyet, kişinin toplum içindeki sorunu olduğuna göre, onu toplum içinde ele almak en olumlu yol olacaktır. Esas çözülmesi gereken husus toplum içindeki insanın hürriyet sorunudur. Hürriyet, insanın en önemli sorunu, onu değerlere ve mutluluğa götüren yol olduğuna göre, insan varlığının vazgeçilmez özüdür. Hürriyetin varlığı hukuk düzenlerine veya devletlerin onu tanımasına bağlı değildir. Tersine hukuk düzenleri ve devlet, hürriyeti tanımak bunu insanlarına uygulamak zorundadır. Hürriyeti tanımayan, ona gereken yeri vermeyen devlet, insana ve insanlığa ihanet içinde olduğundan meşruluğunu yitirmeye mahkûm olmaktadır.

Kaynakça

- Elibol, Saadettin, "Hürriyet ve Sorumluluk Bilinci, Necati Öner", *Felsefe Konuşmaları*, Akçağ Yay., 2. Baskı, Ankara, 1991.
- Öner, Necati, İnsan Hürriyeti, Selçuk Yay., Ankara, 1982.
- ————, *Stress ve Dini İnanç*, T. Diyanet V. Yay., 3. Baskı, Ankara, 1988.
- ————, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, M.E.B. Yay., İstanbul, 1995.

- ————, *Felsefe Yolunda Düşünceler* (Genişletilmiş 2. Baskı), Akçağ Yay.,
- Ankara, 1999.
- ————, "Kurtuluş İslam'dadır", *Tercüman Gazetesi*, 19 Ağustos 1979.
- ————, "Din Aleyhtarlığı ve Din Dersleri", *Tercüman Gazetesi*, 4 Eylül 1981.
- ————, "Yeni Tasarıda Din Hürriyeti", *Tercüman Gazetesi*, 1 Ağustos 1982.
- ————, "Hürriyetin Sınırı", *Felsefe Dünyası*, Sayı: 17, Ankara, 1995.
- ————, "İnsandan Beklenen", *Felsefe Dünyası*, Sayı: 22, Ankara, 1996.
- Spinoza, *Etika*, Çev. H. Ziya Ülken, M.E.B. Yay., 2. Baskı, İstanbul, 1965.

Öz

Prof. Dr. Necati Öner'de Hürriyet Anlayışı

Makalenin ana konusunu oluşturan hürriyet problemi, felsefe sahasındaki temel meselelerden biridir. Geçmişten günümüze birçok düşünür bu konu üzerine açıklamalarda bulunarak, meselenin anlaşılması için çaba sarf etmiştir. Hürriyeti anlama ve açıklama çabasına giren, onun insan için gerekli olduğunu savunan düşünürlerden biri de son dönemlerde yetişen, yaptığı çalışmalarla Türk insanının ufkunu açmaya, düşünceleriyle insanlara yön vermeye çalışan fikir ve düşünce adamı Prof. Dr. Necati Öner'dir. Çalışmamızda öncelikle hürriyet kavramına ve bazı düşünürlerin hürriyet ile ilgili görüşlerine yer verilmiştir. Daha sonra Necati Öner'in hürriyet üzerine açıklamaları yer almaktadır. Hürriyet anlayışının farklı biçimlerde ortaya çıkmasının nedeni zihniyet farklılıklarıdır. Öner, en genel anlamda hürriyeti 'bir insanın istediği şeyi yapma veya yapmama iktidarı' şeklinde açıklamaktadır. Öner, öncelikle hürriyeti metafizik ve pratik alan olmak üzere iki alanda açıklamaya çalışmaktadır. Metafizik anlamda anlaşılması gereken hürriyet insanlara has olan hürriyettir. İnsanlar için kullanılan hürriyet, bilinçli ve farkında olunarak yapılan eylemleri kapsadığı için diğerlerinden farklı bir yapıya sahiptir. Pratik alanda ise seçme ve eylem hürriyeti olarak iki alanda ele alınmaktadır. Öner, insanın istediğini seçip sonra onu 'yaptığında' kendisini hür hissedeceğini, ancak bu eyleminin bir engelle karşılaştığında hürriyetsizliğinin bilincine varabileceğini bunun için bütün insan hürriyetlerinin temelinde 'seçme' ve 'eylem' unsurlarının olduğu sonucunu çıkartmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Necati Öner, Hürriyet, Seçme, Eylem, İrade.

Abstract

Prof. Dr. Necati Öner's Perception of Liberty

The problem of liberty, which is the main concern of the article, is one of the key issues in the area of philosophy. From past to present, many thinkers explicated this issue and made an effort to elucidate it. One of the thinkers, who struggled for the understanding and explaining liberty and also advocated its necessity for people is intellectual and thinker Prof. Dr. Necati Öner. Grown up in the recent period, he expanded the Turkish people's horizons and directed them through his thoughts. In our article, first the definitions and the views of some thinkers about liberty is given. Then, the explanations of Necati Öner about liberty is reviewed. The reason why liberty occurred differently is the diversity of views. Öner, in general, defines liberty as 'the power of a person who does or does not do the thing he wants'. Öner tries to clarify the liberty in two areas which are metaphysics and practice. The liberty which should be understood in metaphysical area is special for people. The liberty that is used for people differs from the others because it includes conscious and awarress of actions. The practical area is discussed in two parts, these are choice and action liberty. Öner infers that if a person chooses what he wants and "acts/does" it, he will feel free himself. However, if this "acting/doing" meets with an obstacle, he will comprehend his subjugation. Therefore, he concludes that all human liberty provides 'choice' and 'action' as a basis.

Keywords: Necati Öner, Liberty, Choice, Action, Will.